MARKAZIY OSIYODA PREVENTIV DIPLOMATIYA: SIYOSIY KONFLIKTLARNING OLDINI OLISH MEXANIZMLARI

Bosimov Xusan Furqat o‘g‘li
O‘zDJTU, Xalqaro jurnalistika fakulteti
Siyosatshunoslik yo‘nalishi 2-bosqich talabasi
husanbosimov803@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Markaziy Osiyoda preventiv diplomatiyaning siyosiy konfliktlarning oldini olishdagi ahamiyati, asosiy mexanizmlari va mintaqaviy xavfsizlikni ta’minlashdagi o‘rni tahlil qilinadi. Preventiv diplomatiyaning nazariy asoslari, davlatlararo muzokaralar, erta ogohlantirish, vositachilik va xalqaro tashkilotlar faoliyatining o‘ziga xos jihatlari yoritiladi. Shuningdek, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Markaziy Osiyo bo‘yicha preventiv diplomatiya mintaqaviy markazi - UNRCCA - faoliyati hamda Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkilotining konfliktlarning oldini olishga oid yondashuvlari ko‘rib chiqiladi. Muallif mintaqada barqarorlikni mustahkamlash uchun davlatlararo ishonchni rivojlantirish, muntazam maslahatlashuvlarni kengaytirish va nizolarning dastlabki belgilariga o‘z vaqtida munosabat bildirish zarurligini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: preventiv diplomatiya, siyosiy konflikt, Markaziy Osiyo, mintaqaviy xavfsizlik, diplomatik muzokaralar, vositachilik, erta ogohlantirish, xalqaro hamkorlik.

Аннотация. В статье анализируется значение превентивной дипломатии в предотвращении политических конфликтов в Центральной Азии, рассматриваются её основные механизмы и роль в обеспечении региональной безопасности. Освещаются теоретические основы превентивной дипломатии, межгосударственные переговоры, системы раннего предупреждения, посредничество и деятельность международных организаций. Особое внимание уделяется Региональному центру ООН по превентивной дипломатии для Центральной Азии - UNRCCA - и подходам ОБСЕ к предотвращению конфликтов. Автор обосновывает необходимость укрепления межгосударственного доверия, расширения регулярных консультаций и своевременного реагирования на ранние признаки конфликтов для обеспечения устойчивой стабильности в регионе.

DOI: 10.5281/zenodo.24284570

Ключевые слова: превентивная дипломатия, политический конфликт, Центральная Азия, региональная безопасность, дипломатические переговоры, посредничество, раннее предупреждение, международное сотрудничество.

Abstract. This article examines the importance of preventive diplomacy in preventing political conflicts in Central Asia, focusing on its main mechanisms and its role in maintaining regional security. It discusses the theoretical foundations of preventive diplomacy, interstate negotiations, early warning, mediation, and the activities of international organizations. Particular attention is given to the United Nations Regional Centre for Preventive Diplomacy for Central Asia (UNRCCA) and the Organization for Security and Co-operation in Europe’s conflict-prevention approach. The author argues that strengthening interstate trust, expanding regular consultations, and responding promptly to early signs of conflict are essential for maintaining sustainable regional stability.

Keywords: preventive diplomacy, political conflict, Central Asia, regional security, diplomatic negotiations, mediation, early warning, international cooperation.

Markaziy Osiyo davlatlari umumiy tarixiy makon, geografik yaqinlik va o‘zaro bog‘langan iqtisodiy-ekologik tizimga ega. Suv resurslari, chegaraoldi hududlari, transport yo‘laklari, savdo va transmilliy xavfsizlik masalalari bir davlat doirasida hal etilmaydi. Shu sababli mintaqadagi barqarorlik davlatlararo hamkorlik va kelishmovchiliklarni siyosiy muloqot orqali boshqarish imkoniyatlariga bevosita bog‘liq.

Preventiv diplomatiya konflikt ochiq qarama-qarshilikka aylanmasidan avval uning sabab va belgilarini aniqlash, keskinlikni pasaytirish hamda tomonlar o‘rtasida kelishuvga erishishga qaratilgan diplomatik faoliyatdir. M. Lund bu yondashuvni erta ogohlantirish va o‘z vaqtida siyosiy harakat qilish bilan bog‘laydi [1]. Demak, preventiv diplomatiya muammoning oqibatlarini bartaraf etishdan ko‘ra, uning kuchayishiga olib keladigan sharoitlarni oldindan boshqarishga intiladi.

Preventiv diplomatiya xalqaro munosabatlarda konfliktlarni boshqarishning muhim yo‘nalishidir. P. Wallensteen konfliktni hal etish jarayonida faqat muzokara boshlash emas, balki tomonlar manfaatlarini aniqlash, kelishuv mazmunini ishlab chiqish va uning bajarilishini ta’minlash ham zarurligini ta’kidlaydi [2]. Shu nuqtayi nazardan, oldini olish ishlari siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional omillarni birgalikda tahlil qilishni talab etadi.

Preventiv diplomatiyaning asosiy mexanizmlarini bir necha guruhga ajratish mumkin. Birinchisi - erta ogohlantirish: siyosiy keskinlik, resurslar taqsimoti yoki

mahalliy kelishmovchiliklar bilan bog‘liq xavf belgilarini muntazam kuzatish va baholash. Ikkinchisi - muzokara va maslahatlashuv: tomonlarga muammoni bevosita muhokama qilish, pozitsiyalarini aniqlashtirish va murosali yechim izlash imkonini beradi. Uchinchisi - vositachilik: nizo ishtirokchilari mustaqil kelishuvga erisha olmaganida, xolis uchinchi tomon muloqotni tashkil etishga ko‘maklashadi. J. Bercovitch vositachilik samaradorligini vositachining maqomi, tanlangan strategiya va nizolashayotgan tomonlarning roziligi bilan bog‘laydi [3].To‘rtinchisi - ishonchni mustahkamlash choralari. Bunga muntazam axborot almashish, qo‘shma ekspert uchrashuvlari, kelishilgan tartib-taomillar va favqulodda vaziyatlarda tezkor aloqa kanallari kiradi. Ushbu vositalar shubha va noto‘g‘ri talqinlar kuchayishining oldini olishi mumkin. Biroq mexanizmlar natija berishi uchun ular faqat rasmiy hujjatlarda qolmasdan, amaliy ijro va doimiy siyosiy muloqot bilan ta’minlanishi lozim.

Mintaqada siyosiy keskinlikka sabab bo‘lishi mumkin bo‘lgan masalalardan biri - chegaraoldi munosabatlaridir. Chegara chiziqlarini belgilash, mahalliy aholi foydalanadigan yer va infratuzilma, suv manbalaridan foydalanish kabi masalalar kundalik hayotga bevosita ta’sir qiladi. Mahalliy darajadagi tushunmovchiliklar o‘z vaqtida hal etilmasa, ular kengroq davlatlararo muammoga aylanishi ehtimoli bor. Shu sababli mahalliy hokimiyatlar, chegara xizmatlari, ekspertlar va jamoatchilik o‘rtasida aloqa mexanizmlarini rivojlantirish muhim.

Suv resurslari masalasi ham mintaqaviy hamkorlikni talab qiladi. Suvdan foydalanish qishloq xo‘jaligi, energetika va aholi ehtiyojlari bilan bog‘liq bo‘lgani sababli, yuqori va quyi oqimdagi davlatlar manfaatlarini muvofiqlashtirish zarur. D. Ziganshina transchegaraviy suv nizolarining oldini olishda daryo havzalari bo‘yicha qo‘shma institutlar va doimiy texnik-diplomatik muloqotning ahamiyatini ko‘rsatadi [4]. Demak, suv masalasini faqat siyosiy bayonotlar bilan emas, balki ilmiy ma’lumotlar, kelishilgan taqsimot tartiblari va muntazam monitoring asosida muhokama qilish maqsadga muvofiq.Bundan tashqari, transport va savdo yo‘laklari, ekologik muammolar hamda transmilliy xavfsizlik tahdidlari ham davlatlararo muvofiqlashtirishni talab etadi. Bu omillarning mavjudligi muqarrar ravishda konflikt yuzaga kelishini anglatmaydi. Aksincha, manfaatlar o‘zaro bog‘langanligi hamkorlik uchun rag‘bat yaratishi mumkin. Buning uchun davlatlar umumiy muammolarni raqobat obyekti emas, hamkorlik kun tartibi sifatida ko‘ra olishi zarur.

BMTning Markaziy Osiyo bo‘yicha preventiv diplomatiya mintaqaviy markazi - UNRCCA - 2007-yil dekabr oyida Ashxobod shahrida tashkil etilgan. Markazning vazifalari mintaqa hukumatlari bilan preventiv diplomatiya bo‘yicha aloqalarni rivojlantirish, siyosiy vaziyatni kuzatish va tahlil qilish, shuningdek, mintaqaviy hamda xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kuchaytirishdan iborat [5].

M.Jenča UNRCCA tajribasini Markaziy Osiyoda preventiv diplomatiyaning amaliy ko‘rinishi sifatida tahlil qilib, markazning transchegaraviy tahdidlar, umumiy resurslarni boshqarish va mintaqaviy muloqotdagi roliga e’tibor qaratadi [6]. Bu yondashuv mintaqaviy xavfsizlikni faqat harbiy-siyosiy masalalar bilan cheklamasdan, suv, ekologiya, ijtimoiy-iqtisodiy aloqalar va ichki siyosiy jarayonlar bilan bog‘liq holda o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.Shu bilan birga, xalqaro markazning mavjudligi barcha kelishmovchiliklarni avtomatik ravishda bartaraf etmaydi. UNRCCA davlatlar o‘rniga majburiy qaror qabul qiluvchi tuzilma emas; uning asosiy imkoniyati muloqot, maslahatlashuv va hamkorlik uchun sharoit yaratishdan iborat. BMTning samarali vositachilik bo‘yicha qo‘llanmasida rozilik, xolislik, inklyuzivlik, milliy ishtirok va muvofiqlashtirish samarali vositachilikning muhim tamoyillari sifatida qayd etiladi [7]. Shuning uchun xalqaro institutlar faoliyati mintaqa davlatlarining siyosiy irodasi va kelishuvlarni bajarishga tayyorligi bilan uyg‘unlashgandagina barqaror natija beradi.

Preventiv diplomatiyani amalga oshirishda uchta asosiy qiyinchilik ko‘zga tashlanadi. Birinchidan, davlatlarning milliy manfaatlari ayrim masalalarda farq qilishi mumkin. Ikkinchidan, tomonlar bir xil vaziyatni turlicha baholashi, axborot almashinuvi yetarli bo‘lmasligi mumkin. Uchinchidan, erishilgan kelishuvlar aniq muddat, mas’ul tomon va monitoring mexanizmi bilan mustahkamlanmasa, ularning amaliy samarasi pasayadi.

Muallifning fikricha, Markaziy Osiyoda preventiv diplomatiyani kuchaytirish uchun, avvalo, davlatlararo maslahatlashuvlarni muntazam va natijaga yo‘naltirilgan shaklda olib borish zarur. Chegaraoldi hududlarida mahalliy darajadagi tezkor aloqa guruhlari hamda qo‘shma ekspert uchrashuvlari yo‘lga qo‘yilishi kerak. Suv va ekologiya masalalarida umumiy ma’lumotlar bazasi, ilmiy monitoring va qo‘shma tadqiqotlar qarorlarning dalillarga asoslanishiga xizmat qiladi.Bundan tashqari, yoshlar, universitetlar, ilmiy markazlar va fuqarolik jamiyati vakillarining mintaqaviy muloqotdagi ishtirokini kengaytirish lozim. Bunday ishtirok davlatlararo diplomatiyaning o‘rnini bosmaydi, biroq xalqlar o‘rtasidagi o‘zaro tushunish va uzoq muddatli ishonchni mustahkamlashi mumkin. Preventiv diplomatiya faqat inqiroz paytida faollashadigan vosita emas, balki kundalik hamkorlik madaniyatiga aylanishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, preventiv diplomatiya Markaziy Osiyoda siyosiy konfliktlarning oldini olish va mintaqaviy xavfsizlikni mustahkamlashning muhim siyosiy mexanizmidir. Erta ogohlantirish, muzokara, vositachilik va ishonchni mustahkamlash choralari bir-birini to‘ldiradi. Ilmiy adabiyotlar konfliktlarning oldini olish samarasi muammoni erta aniqlash, tomonlarning roziligi va kelishuvlarning amaliy ijrosiga bog‘liqligini ko‘rsatadi. UNRCCA va boshqa

xalqaro institutlar muloqot uchun imkoniyat yaratadi, biroq yakuniy natija mintaqa davlatlarining siyosiy irodasi, o‘zaro ishonchi va hamkorlikka tayyorligiga bog‘liq. Shu bois Markaziy Osiyoda barqarorlikni ta’minlashning eng maqbul yo‘li – umumiy muammolarni muntazam maslahatlashuv, ilmiy asoslangan qarorlar va o‘zaro manfaatli hamkorlik orqali boshqarishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lund, M. S. Preventing Violent Conflicts: A Strategy for Preventive Diplomacy. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 1996. https://www.sipri.org/sites/default/files/files/misc/SIPRI00PVC.pdf

2. Wallensteen, P. Understanding Conflict Resolution. 4th ed. London: SAGE Publications, 2015. https://study.sagepub.com/wallensteen6e/student-resources/annotated-further-readings/chapter-1-understanding-conflict

3. Bercovitch, J. (ed.). Resolving International Conflicts: The Theory and Practice of Mediation. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1996. https://www.rienner.com/title/Resolving_International_Conflicts_The_Theory_and_Practice.

4. Ziganshina, D. R. Institutional Mechanisms for Preventing and Resolving Cross-Border Water Disputes. American Journal of International Law, 2021. https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article/.

5. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Secretary-General’s Letter to the President of the Security Council. S/2007/279. 7-may, 2007. https://digitallibrary.un.org/record/600082?v=pdf.

6. Jenča, M. The Concept of Preventive Diplomacy and Its Application by the United Nations in Central Asia. Security and Human Rights, 2013. Vol. 24, No. 2. - P. 183–194. https://www.shrmonitor.org/journal-archive/2010-2019/2013-volume-24-issue-2/the-concept-of-preventive-diplomacy-and-its-application-by-the-united-nations-in-central-asia-miroslav-jenca.